

**GEORGE
ORWELL**

**HÓDOLAT
KATALÓNIÁNAK**

1.

A barcelonai Lenin laktanyában, egy nappal azelőtt, hogy beléptem a milíciába, megakadt a szemem egy olasz milicistán. A tiszti asztal előtt állt, huszonöt-huszonhat esztendősen lehetett, kemény legénynek látszott, vörösseszőke haja volt és jó széles válla. Oldalt állt nekem, tanácstalanul, összevont szemöldökkel méregette az asztalon fekvő térképet: az egyik tiszt terítette maga elé. Volt valami mélyen megindító ennek az olasznak az ábrázatában. Olyan ember arca volt, aki gyilkolni is, meghalni is bármikor kész a barátjáért; ilyennek képzelem az ember egy anarchista arcát, de ő kommunista volt. Nyíltság sugárzott róla, meg az a bizonyos áhítatos tisztelet, amit a műveletlen ember érez az iránt, akit önmagánál okosabbnak hisz. Nyilvánvaló volt, hogy azt sem tudja, melyik a térkép teteje, melyik az alja. Lerítt róla, hogy a térképolvasást elképesztő szellemi teljesítménynek tartja. Meg nem tudnám mondani, miért, de ritkán találkoztam olyan emberrel – már úgy értem, férfival –, akit az első pillantásra ennyire megkedveltem volna. Miközben az asztal körül állva beszélgettünk, valahogy szóba került, hogy külföldi vagyok. Az olasz azonnal felnézett:

– Italiano? – kérdezte.

– No, Inglés – feleltem tört spanyolsággal. – Y tu?

– Italiano.

Ahogy kifelé indultunk, odalépett hozzám, és jó képményen megrázta a kezem. Különös, hogy milyen szeretetet válthat ki az emberből egy idegen! Mintha lélekben egy pillanatra sikerült volna áthidalnunk a nyelvi és hagyománybeli szakadékot. Meghitt találkozás volt. Remélem, ő is ugyanazt a rokonszenvet érezte irántam, mint én iránta. De közben tudtam, hogy ha nem akarom elveszteni ezt az első benyomást, nem szabad többé találkoznom vele; és mondanom sem kell, nem is láttam többé. Spanyolországban minduntalan ilyen ismeretségekre tett szert az ember.

Azért említettem ezt az olasz milicistát, mert az emléke ma is elevenen él emlékezetemben. Ócska egyenruhájával, erőszakos és átszellemült arcával megtestesítője volt az akkori idők sajátos légkörének. Alakja szorosan összefonódik bennem a háború első szakaszának összes többi emlékével – Barcelona vörös zászlóival, a front felé araszoló, rongyos katonákkal zsúfolt, kísérteties látványt nyújtó vonatokkal, a frontvonalhoz közelebb fekvő szürke, háború sújtotta városokkal, a sáros, jéghideg hegyi lövészárkokkal.

1936 decemberének végén történt. Alig hét hónappal később írom e sorokat, és mégis milyen hihetetlenül régen volt. A későbbi események jóval nyomtalanabban törölték ki belőlem ezt az időszakot, mint 1935-öt vagy akár 1905-öt. Azzal a homályos szándékkal érkeztem Spanyolországba, hogy majd újságcikkeket írok, de szinte azonnal beléptem a milíciába, mert akkor, abban a légkörben úgy láttam, ez az egyetlen elképzelhető magatartás. Az anarchisták lényegében még ellenőrzé-

sük alatt tartották Katalóniát, és a forradalom lendülete még nem hagyott alább. Aki kezdettől fogva ott volt, alighanem már decemberben vagy januárban úgy látta, hogy a forradalmi időszaknak vége; de ha egyenesen Angliából érkezett, Barcelona meghökkentette, lenyűgözte. Először jártam olyan városban, ahol a munkásosztály volt nyeregben. Gyakorlatilag minden valamirevaló épületet elfoglaltak a munkások, és mindegyiket vörös zászlók vagy az anarchisták vörös-fekete zászlai borították; minden falon sarló és kalapács díszelgett, mellette pedig a forradalmi pártok nevének kezdőbetűi: szinte minden templomot feldúltak, a szentképeket pedig felgyújtották. A templomokat itt is, ott is módszeresen lerombolták a munkáskülönítmények. Minden bolt és kávéházon felirat tudatta, hogy az üzletet köztulajdonba vették, még a cipőtisztítókat is kollektivizálták, és ládáikat vörös-feketére festették. A pincérek és a bolti eladók az ember szemébe néztek, és értésére adták, hogy egyenrangú félnek tekintik. Egy időre eltűnt minden alázatosság, sőt még a szertartásos udvariasság is. Senki sem mondta, hogy „Señor” vagy „Don”, de még azt sem mondta, hogy „Usted”; mindenki elvtársazta vagy tegezte a többieket; „Buenos dias” helyett pedig „Salud!”-dal üdvözölték egymást az emberek. A borraivalót Primo de Rivera óta törvény tiltotta: jóformán első élményem volt, hogy a szálloda igazgatója kioktat, amiért borraivalót próbálok adni a liftesfiúnak. Magánautó nem volt, valamennyit államosították; a villamosokat, a taxikat és számos egyéb szállítóeszközt vörös-feketére festettek. A forradalmi plakátok mindenütt élénk vörös és kék színben lángoltak a falakon, mellettük mocskos sárfolt-

nak tűnt a kevés megmaradt hirdetés. A Ramblason, a város főútvonalán emberfolyam áramlott fel és alá szüntelen, s az utcai hangszórók késő éjszakáig forradalmi dalokat harsogtak. A legkülönösebb látvány maga a tömeg volt. Külsőre úgy festett e város, mintha a vagyonos osztályok gyakorlatilag megszűntek volna létezni. Néhány nőtől és külfölditől eltekintve nem volt „jól öltözött” ember. Szinte mindenki durva munkásruhát, kék kezeslábast vagy a milícia egyenruhájának valamilyen változatát viselte. Furcsa és megindító volt mindez. Sok mindent nem értettem, és valahogy nem is szívelhettem az egészet, de azonnal felismertem, hogy az ilyen közállapotokért érdemes harcolni. Egyúttal elhittem, hogy a látszat nem csal, és hogy ebből a valódi munkásállamból a burzsujok vagy elmenekültek, vagy megölték őket, vagy önként a munkások oldalára álltak; nem vettem észre, hogy a jómódú polgárok közül sokan egyszerűen meghúzzák magukat, és jobb híján proletárgúnyát öltenek – egy időre.

Mindehhez a háború gonosz légköréből is vegyült valami. A város kísértetiesen mocskos volt, az utcák és a házak elhanyagoltak, az éjszakai közvilágítás félerővel sem működött – mivel tartottak a légitámadásoktól –, a boltok többnyire kopottak és félig üresek voltak. Tejhez gyakorlatilag nem lehetett hozzájutni, hús alig volt, szén, cukor, petróleum kevés, és rendkívül súlyos volt a kenyérhiány. Gyakran több száz méteres sorok vártak kenyérre. Mégis, amennyire meg lehetett ítélni, az emberek elégedetten éltek, reménykedtek. Nem volt munkanélküliség, és a megélhetési költségek egyelőre rendkívül alacsonyak voltak; szembeszökően

nélkülöző embert alig lehetett látni, és a cigányoktól eltekintve koldust sem. És mindenekfölött érződött a forradalomba és a jövőbe vetett hit. Az emberek úgy érezték, váratlanul rájuk virradt a szabadság és az egyenlőség kora, emberek lehetnek, nem pedig a tőkés gépezet fogaskerekei. A borbélyüzletekben anarchista feliratok hirdették ünnepélyesen (a borbélyok többnyire anarchisták voltak), hogy a borbélyok többé nem szolgák. Az utcákon színes plakátok szólították fel a prostituáltakat, hogy hagyjanak fel a prostitúcióval. A nehezen hevülő, megvetően gunyoros angolszász világból érkező idegen valami szálnalmasat is érzett abban, ahogy az idealista spanyolok szó szerint vették a forradalom elcsépelet frázisait. Ekkoriban a proletártestvériségről és a Mussolini gázságáról szóló, végtelenül naiv forradalmi balladákat néhány fillérért árulták az utcákon. Gyakran tanúja voltam, ahogy egy-egy félalnfabéta milicista megvesz egy ilyen balladát, fáradságosan kisilabizálja a szöveget, és amikor megfejt, rázendít, mert a dallamot már tudta.

Egész idő alatt a Lenin laktanyában laktam; állítólag a frontra képeztek ki. Amikor beléptem a milíciába, azt mondták, másnap ki is küldenek, de aztán meg kellett várnom, hogy összeálljon egy centuria. A munkásmilíciákat a háború kezdetén a szakszervezetek hozták létre viharos gyorsasággal, s azóta sem szerveződtek még katonai rendbe. A következő volt a szervezeti rendszer: körülbelül harminc ember alkotott egy „szakaszt”, vagy száz egy „centuriát”, és meghatározatlan számú sokaság jelentette a „hadoszlopot”. A Lenin laktanya pompás kőépületek együttese volt; korábban lovassági laktanya,

lovarda és óriási kövezett udvar tartozott hozzá. A júliusi harcok során foglalták el. Centuriám az egyik istállóban rendezkedett be. A milicisták a kőből készült etetők alatt aludtak; fejük fölött még ott ékeskedett a mének neve. A lovakat egytől egyig lefoglalták és a frontra küldték, de a hodály még mindig lóhúgytól és rothadt zabtól bűzlött. Körülbelül egy hetet töltöttem a laktanyában. Leginkább a lovak szagára, a meg-megbicsakló kürtszóra emlékszem (kürtöseink mind amatőrök voltak: a spanyol kürtjeleket akkor tanultam meg, amikor a fasiszta vonalból áthallatszottak hozzánk), meg a laktanyaudvaron csattogó szöges bakancsok zenéjére és a lovasiskola kavicsos talaján ötvenfős csapatok között zajló, vad futballmérkőzésekre. Vagy ezer férfi volt a laktanyában és körülbelül húsz nő, a konyhán dolgozó milicistafeleségeket nem számítva. Nők is szolgáltak még a milíciában, de nem sokan. Az első ütközetekben mi sem volt természetesebb, mint hogy együtt harcoljanak a férfikkal. Forradalom idején magától értetődő az ilyesmi. De a közfelfogás máris változóban volt. A férfi milicistákat ki kellett tiltani a lovardából, amíg a nők gyakorlatoztak, mert kinevették és zavarba hozták volna az asszonyokat. Néhány hónappal azelőtt senki sem látott volna semmi nevetségeset egy fegyvert kezelő nőben.

Az egész laktanyát elborította a mocsok és a felfordulás, akárcsak minden más épületet, amire a milícia rátette a kezét: ez már alighanem a forradalom velejárója. Minden sarokban darabokra zúzott bútorok, törött nyergek, lovassági rézsisakok, üres kardhüvelyek és romlásnak indult élelmiszerek tornyosultak. Hihetetlen

pazarlás folyt az élelmiszerekkel, különösen a kenyérrel. Csak az én körletemből minden étkezéskor egy kosár kenyeret dobtak ki. Elég szegényen, mikor a polgári lakosság szükségét szenved. Hosszú, kecskelábú asztalnál ettünk, örökké zsíros bádogcsajkákból, és egy porrónak nevezett, szörnyű alkalmatosságból ittunk. A porrón kiöntőcsővel ellátott üvegpalack, amiből vékony sugárka bor csordul ki, ha lefelé fordítják: így a szájtól távol tartva is lehet inni belőle anélkül, hogy az ember ajkával érintené. Tehát kézről kézre adható. Mihelyt megláttam, hogyan működik, sztrájkba léptem, és követeltem, hogy adjanak bögrét. Túlságosan emlékeztetett a kórházi kacsára, különösen ha fehérborral töltötték tele.

A milicistákat fokozatosan látták el uniformissal, és mivel Spanyolországban voltunk, mindent darabonként adtak ki, így azután sosem volt egészen biztos, kinek miből jutott már. Néha éppen azt, amire a legnagyobb szükségünk volt, például a derékszijat és a tölténytáskát, csak az utolsó pillanatban, a frontra induló vonatonál osztották szét. Milicistauniformist mondtam, de ez alighanem félrevezető. Nem volt az éppen egyenruha, inkább „multiformisnak” nevezhetnénk. Mindenki azonos szabású ruhát kapott, de két egyforma nem volt közöttük. A hadseregben csaknem mindenki kordbársony térdnadrágot viselt, de ezzel véget is ért az egyöntetűség. Egyesek lábszártekerceszt hordtak, mások kordbársony lábszárvédőt, voltak, akik bőrkamáslit, illetve akik magas szárú csizmát. Mindenkinél cipzárás zubbonya volt, de némelyik zubbony bőrből készült, mások pedig a legkülönfélébb színű gyapjúból. Jószerével annyiféle sapka volt, ahány fej. Bevett szokás volt, hogy

a sapka elejét pártjelvény díszítette, ezenkívül szinte mindenki vörös vagy vörös-fekete színű kendőt kanyarított a nyakába. A milicista-hadoszlopok akkoriban rendkívül fura csürhe benyomását keltették. De a ruhát úgy kellett kiadni, ahogy egyik vagy másik gyárból hevenyészve kikerült, és a körülményekhez képest nem is voltak rossz ruhák. Az ing és a térdharisnya azonban hitvány pamutból készült, és így semmit sem ért a hideg ellen. Elgondolni is szörnyű, mi mindenben mehetek keresztül a milicisták a korábbi hónapokban, amikor még ezt sem sikerült megszervezni. Emlékszem egy alig két hónappal azelőtti újságra, melyben a POUM* egyik vezetője a frontról visszatérve azt mondta, megpróbálja elérni, hogy „minden milicistának jusson takaró”. Ebbe a néhány szóba beleborzong bárki, aki valaha is aludt lövészárkokban.

Második napja laktam a laktanyában, amikor megkezdődött az úgynevezett kiképzés. Kezdetben riasztó zűrzavar uralkodott. Az újoncok többnyire Barcelona külvárosából került tizenhat-tizenhét éves fiúk voltak, tele forradalmi lelkesedéssel, de fogalmuk sem volt róla, mi a háború. Még felsorakoztatni sem lehetett őket. Fegyelemnek nyoma sem volt; ha valakinek nem tettett a parancs, kilépett a sorból, és heves veszekedésbe kezdett a tiszttel. A kiképzést tagbaszakadt, pirospozsgás arcú, jóképű hadnagy vezette – korábban a reguláris hadsereg tisztje –, délceg testtartásáról, jól vasalt egyenruhájáról még mindig hivatásos tisztnek nézhette

* Partido Obrero de Unificación Marxista (a Marxista Munkásegysülés Pártja).

volna bárki. Bármily furcsa is, őszinte és lelkes szocialista volt. Még az egyszerű katonáknál is jobban ragaszkodott ahhoz, hogy a rangra való tekintet nélkül mindenki egyenlő. Emlékszem, milyen fájdalmas meglepetésként érte, amikor egy tudatlan újonc „Señor”-nak titulálta:

– Micsoda?! Még hogy Señor?! Ki nevez engem itt Señornak? Hát nem elvtársak vagyunk?

Kétlem, hogy ez megkönnyítette volna a munkáját. Közben az újoncok semmiféle olyan katonai kiképzést nem kaptak, aminek akár csak a legkisebb hasznát vehették volna. Közölték velem, hogy külföldieknek nem kötelező részt venni a kiképzésben (a spanyolok szentül hittek abban, hogy minden külföldi többet tud a katonai dolgokról, mint ők), de természetesen a többiekkel együtt én is megjelentem a foglalkozásokon. Nagyon szerettem volna megtanulni a géppuska kezelését; ilyen fegyver még sosem volt a kezemben. Legnagyobb rémületemre semmit sem tanultunk a fegyverek használatáról. Az úgynevezett kiképzés nem volt más, mint a legódivatúbb, legostobább fegyvelmező alaki gyakorlat; jobbra át, balra át, hátra arc, vigyázzmenet hármasszlopban, és mindaz a semmi haszonnal nem járó képzelenség, amit már tizenöt éves koromban megtanultam. Fura kiképzés egy gerillahadseregben. Nyilvánvaló, hogy ha csak néhány nap marad a katonai kiképzésre, akkor arra kell megtanítani, amire a leginkább szüksége lesz; hogyan álcázza magát, hogyan küzdje le a nyílt terepet, mit csináljon őrszolgálatban, hogyan építsen mellvédet – mindenekelőtt pedig, hogyan használja fegyverét. E lelkes gyerekeknek azonban, akiket néhány

napon belül a frontvonalra akartak szállítani, még azt sem tanították meg, hogyan kell puskával lőni vagy hogyan kell kibiztosítani a kézigránátot. Akkoriban még nem fogtam fel, miért: egyszerűen nem volt fegyver. A POUM-milíciánál a puskák hiánya olyan nyomasztó volt, hogy a friss csapatok a frontra érve mindig a felváltottaktól vették át a karabélyt. Az örök fegyverén kívül, azt hiszem, az egész Lenin laktanyában nem volt puszka.

Néhány nap múlva, bár normális mércével mérve még mindig teljességgel rendezetlen csűrhe voltunk, alkalmasnak ítéltünk arra, hogy a nyilvánosság elé lépjünk, és reggelente kivonultunk a Plaza de España mögötti dombon lévő parkba. Az összes pártmilícia itt gyakorlatozott, kivéve a carabinieriokat és az újonnan megalakított néphadsereg első egységeit. Odafönn a parkban furcsa és lelkesítő látvány tárult a szemem elé. Az ösvényeken és sétányokon, a virágágyak között mellüket mereven kidüllesztve olyan emberek masíroztak csapatostul, akik elkeseredett igyekezettel próbáltak katonának látszani. Egyikük sem viselt sem fegyvert, sem teljes egyenruhát, bár a többségük öltözékén a milicista-egyenruha foltokban, itt-ott kiütközött. Az események nagyjából mindig ugyanúgy zajlottak: háromórás peckes masírozás fel és alá (a spanyol menetlépés nagyon rövid és szapora), azután állj, oszolj, majd a szomjas katonák csapatostul rohantak a domb közepe táján levő kis fűszerüzlethez, és nagy hangzavar közepette tülekedtek az olcsó borért. Mindenki nagyon barátságos volt. Angol lévén afféle csudabogárnak számítottam, a carabinieriotisztek nagyra tartottak, és rendszeresen állták az italszámlámat. Közben valahányszor csak félre

tudtam vonni a hadnagyunkat, követeltem tőle, hogy oktasson ki a géppuska kezelésére. Ilyenkor előhúztam zsebemből a Hugo-féle szótárt, és iszonyú spanyolsággal rákezdtem:

– Yo sé mane jar fusil. No sé mane jar ametralladora. Quiero aprender ametralladora. Quándo vamos aprender ametralladora?

Mindig zavart mosoly volt a válasz meg az ígélet, hogy a géppuskakiképzés ideje is eljön: mañana. Mondanom sem kell, hogy ez a mañana sosem jött el. Így telt el néhány nap, és az újoncok már-már megtanultak egyszerre lépni és vigyázzba állni, de ha tudták is, hogy a géppuska melyik végén jön ki a golyó, egyebet bizony nem tudtak. Egyszer egy fegyveres carabinieri lépett oda hozzánk pihenőidőben, és megengedte, hogy szemügyre vegyük a puskáját. Kiderült, hogy az egész szakaszban rajtam kívül senki sem tudja, hogyan kell csőre tölteni, azt pedig, hogy miképpen kell célozni vele, még kevésbé.

Egész idő alatt szüntelen küzdelmet vívtam a spanyol nyelvvel. Rajtam kívül csak egy angol volt a laktanyában, és még a tisztek között sem akadt, aki egy szót is tudott volna franciául. Cseppet sem könnyítette meg a dolgomat, hogy társaim egymás között rendszerint katalánul beszéltek. Egyféleképp boldogulhattam: mindenhová magammal vittem a kis szótárt, és válságos pillanatokban előrántottam a zsebemből. Mégis inkább volnék külföldi Spanyolországban, mint sok más helyütt. Milyen könnyű barátokra szert tenni Spanyolországban! Már egy-két nap múlva rengeteg milicista szólított a keresztnevemen, avatott be a kulissza-

titkokba, és halmozott el vendégszeretetének jeleivel. Nem propagandakönyvet írok, nem akarom idealizálni a POUM-milíciát. A milíciarendszernek súlyos gyengéi mutatkoztak: a legkülönbélebb emberek gyülekezete volt a sereg, mert ekkor már egyre kevesebb önkéntes jelentkezett, a legjobbak közül pedig sokan már a fronton harcoltak vagy elesetek. Embereink egy része mindig teljesen hasznavehetetlen volt. A szülők rendszeresen azzal a nyílt szándékkal soroztatták be tizenöt éves fiukat, hogy hozzájussanak a milicisták napi tízpezetás zsoldjához; továbbá a milíciának szállított nagy mennyiségű kenyérhez, amit a fiúk rendszeresen csempészték haza szüleiknek. De fogadok, hogy bárki, aki hozzám hasonlóan egyszer csak spanyol munkások közé csöppen – inkább katalán munkásokat kell mondanom, mert néhány aragóniai és andalúz kivételével csakis katalánok vettek körül –, döbbenet tapasztalja, milyen tisztességesek és főleg milyen nyíltak és nagylelkűek. Időnként már-már zavarba ejtő, hogy a szó szoros értelmében milyen nagylelkű a spanyol ember. Ha egy szál cigarettát kér tőle az ember, az egész dobozt rátukmálja. Ezenkívül van benne egyfajta igazi lelki nagyság: hogy mennyire, azt újra és újra tapasztalhattam, méghozzá a legkevésbé ígéretes helyzetekben. Sok újságíró és más külföldi, aki a háború idején Spanyolországban járt, azt állítja, hogy a spanyolok titokban féltékeny gyanakvással sandítottak a külföldi segítségre. Csak azt mondhatom, hogy én soha ilyesmit nem tapasztaltam. Emlékszem, néhány nappal azelőtt, hogy elhagytam volna a laktanyát, visszatért egy csoport szabadságot katonáinak a frontról. Izgatottan tárgyalták tapasztalataikat, és őszin-

te lelkesedéssel beszéltek azokról a francia katonákról, akik Huescánál mellettük harcoltak. A franciák nagyon bátrak, mondták: és lelkesen hozzátették: „Más valiente que nosotros” – „Bátrabbak, mint mi!” Természetesen tiltakoztam, mire elmagyarázták, hogy a franciák sokkal többet tudnak a háború művészetéről – jobban értenek a kézigránáthoz, a géppuskához és így tovább. Mégis jellemző megjegyzés volt. Egy angol inkább levágtatná a fél karját, semhogy ilyesmit mondjon.

Minden külföldi, aki a milíciában szolgált, az első néhány hetet azzal töltötte, hogy megtanulta szeretni a spanyolokat, és megtanult kétségbeesni bizonyos jellemvonásaik miatt. A fronton kétségbeesésem időnként örjöngésbe csapott át. A spanyolok sok mindenhez értenek, de háborúzni nem tudnak. Minden külföldit elborzaszt a hanyagságuk, és főleg örjítő pontatlanságuk. Nincs az a külföldi, aki ne volna kénytelen megtanulni a „mañana” szót. Holnapot jelent (szó szerint „reggelt”). Hacsak lehetséges, amit ma megtehetnek, maánára halasztják. Olyan hírhedt szokás ez, hogy maguk a spanyolok is tréfálkoznak rajta. Spanyolországban az étkezéstől az ütközetig semmi sem a kitűzött időben történik. Általában később, de olykor-olykor – nehogy legalább a késésre számítani lehessen – előbb. Ha a vonatnak nyolckor kellene indulnia, valamikor kilenc és tíz között indul el, illetve hetenként egyszer, csak mert a mozdonyvezető szeszélye úgy tartja, már fél hétkor. Az ilyesmi megviseli az embert. Elvben inkább csodálom a spanyolokat, amiért nem osztoznak az északiak pontosságmaniájában, de sajnos én magam mániákusan pontos vagyok.

Számtalan rémhír, mañana és halasztás után egyszer csak parancsot kaptunk, hogy két óra múlva indulunk a frontra, bár ekkor felszerelésünk jó részét még nem adták ki. Borzasztó tolongás támadt a raktárnál, és végül sok ember mégis hiányos felszereléssel indult útnak. A laktanya egy szempillantás alatt megtelt asszonyokkal, mintha a földből teremtek volna ott. Segítettek a férfiaknak összecsavarni a pokrócot, becsomagolni a hátizsákokot. Elég megalázó volt, hogy egy spanyol lánynak, Williams – a másik angol milicista – feleségének kellett megmutatnia, hogyan csatoljam fel az új bőröltönyömet. Ez a kedves, fekete szemű, rendkívül nőies teremtés úgy festett, mintha a bölcső ringatásán kívül semmihez sem értene, pedig bátran kivette a részét a júliusi harcokból. Csecsemőt vitt a karján: a gyerekek kerek tíz hónappal a háború kitörése után született, és talán épp egy barikád mögött fogant.

A vonatnak nyolc órakor kellett volna indulnia, de tíz perccel is elmúlt nyolc, mire a bosszús, verítékező tisztek összetereltek bennünket a laktanyaudvaron. Ma is élénken emlékszem a fáklyás jelenetre. Moraj, izgalom, fáklyafényben lobogó vörös zászlók, vállukon pokróctekercseket cipelő, hátizsákos milicisták tömege: kiáltás, csizmák csattogása, bádogcsajkák csörgése, majd egy nagy püsszegés és végül csend; azután valamilyen politikai tiszt odaállt egy hatalmas, lobogó vörös zászló alá, és beszédet intézett hozzánk katalánul. Végül irány a pályaudvar az odavezető leghosszabb, öt-hat kilométeres úton, hogy megmutassanak minket az egész városnak. A Ramblason megállítottak, amíg egy külön erre a célra bérelt zenekar eljátszott valami forradalmi

dalt. Ismét a „győzni induló hősök”: kiáltás, lelkesedés, vörös és vörös-fekete zászlók mindenütt; barátságos tömeg lökdösődik, csak hogy egy pillantást vethessen ránk, az ablakokban integető asszonyok. Mennyire természetes volt mindez akkor, és mennyire távoli, mennyire valóságos most! A vonatot telezsúfolták, nem hogy az üléseken, de még a padlón is alig maradt talpalatnyi hely. Az utolsó pillanatban Williams felesége érkezett a peronra lélekszakadva, feladott egy üveg bort és kétarasznyit abból a világosvörös színű kolbászból, amelynek szappaníze van és hasmenést okoz. A vonat vándorogva elhagyta Katalóniát, és az aragóniai síkságon araszolt tovább a háború idején megszokott, nem egészen húsz kilométeres sebességgel.